

MUHASHO WA PFUNZO WA GAUTENG
MULINGO WA TSHITIFIKHEITHI TSHA MATIRIKI

FEB / MAR 2006

TSHIVENDA LUAMBO LWA DAMUNI
GEREIDI YA NTHA
(Bammbiri la u ranga)

TSHIFHINGA: Awara 2½

MARAGA: 100

PFESESANI:

- Mbudziso dzothe dzi fhindulwe nga Tshivenda tsho tambaho.
- U vhekanya mushumo nga vhudele zwi vhe nga ngona.

KHETHEKANYO YA A
THOLOKANYONDIVHO

MBUDZISO 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzire nga fhasi hao:

Mudededzi Vho-Mushavhanamadi **vho lu ritha lutanda lu re na mabu**. “Hee iwe Mavisi, ida hafha ndi u rume hafhala ofisini yanga u dzhia bugu ya Tshivenda.” Avha ndi mudededzi Vho-Mushavhanamadi vhatshi amba na mugudiswa Mavisi we e vha a tshipondwa tshavho siani la vhudzekani. Uyu mugudiswa o vha e kha gireidi ya vhumalo nahone e na minwaha ya fumuina. Mavisi u swika fhala ndi u vhudzwa uri a ye afho ofisini ya hone ngeno vhone vha tshi dovha vha mu sala nga murahu.

“Hafhu u zwi divhe zwauri wo kundelwa u phasa mulingo wanga wa nwedzi kha Tshivenda.” “Zwino divhai zwauri u tea u zwi lifha.” “Ndi do zwi lifha nga mini Vho-Mushavhanamadi mudededzi wanga?” Ndi ene Mavisi musi a tshi ralo u kwatamela fhasi. “Mbadelo ya hone ndi heyi nwananga, iwe u tea u sala vhanwe vha tshi tuwa nga masiari musi tshikolo tshi tshi bva, wa sala u tshi kunakisa na u swiela heyi ofisi yanga. Zwa sa ralo ndi do u rwa nda u thukhula mukulo hoyu.” Nwana wa khuvhe nga u shavha hone u rwiwa ndi u tenda fhala.

Avha ndi mudededzi vhe vha vha vha tshi funza afho sekondari ya nthu ya Marema kha la Mulondo. Maitele a u tambudza vhagudiswa vha vhasidzana siani la vhudzekani afho mushumoni vho vha vho no tou a dowela vhukuma. “Havha vhana vha a zwifha, dzi do dipa na namana.” Ndi vhone Vho-Mushavhanamadi musi vhe kha nyemulo dzavho kha vhagudiswa.

Avha mudededzi vho vha vha tshi tou vha lizhakandila siani la zwa pfunzo. U funza Tshivenda na mbalo zwo vha zwi tshi tou vha zwiliwa zwavho. Thoho ya tshikolo Vho-Mphasheni ndi hunzhi he vha vha vha tshi tou vha imelela na u thivha vhuanda ha avho mudededzi nge vha vha vha tshi vha funela uyo mushumo wavho. Ha, nangoho **fuyu litswuku a li kundi tshivungu**.

Ula nwana Mavisi usala hawe fhala nga masiari ndi u vha tshipondwa tsha vhudzekani. O do lalwa henefho ofisini a fhedza nga u vhudzwa zwauri a songo vhudza muthu ngauri arali a tou zwi munyu, u do mbo di thathiwa na tshikoloni. Mavisi nga u sa divhapfanelo dzawe sa mugudiswa ndi u sokou tendelela zwothe zwi no ambiwa.

Ayo o di vha maitele a misi, ngeno kha Vho-Mushavhanamadi hu u itela u bvisa dora line vha vha nalo siani la vhudzekani. Ngauri izwi zwo vha zwo no tou vha malofhani avho, ndi hunzhi he maitele o raloho vha a ita na kha vhanwe vhagudiswa vha murole muthihi na onoyo Mavisi. Linwe divha vha khorombusi ya tshikolo tshenetsho vha vhuya vha senga mafhungo a munwe mugudiswa o tambudzwaho lwa vhudzekani nga vhenevha mudededzi Vho-Mushavhanamadi, nge mugudiswa a swika a tshi amba hayani. Mulandu wa fhelela muyani nge ha bviswa **dza tshedele dza mvalamulomo** ya newa vhabebi vha uyo mugudiswa nga Vho-Mushavhanamadi.

Vhanwe vhagudiswa ndi vhe vha vha vha tshi tshipelwa hayani ha uyo mudededzi. Ho vha hu tshi pfi vha de vha tshi shuma na hayani ngauri avho mudededzi vho vha vha tshi dzula vhe vhothe nge mufumakadzi wavho o vha a tshi dzula hayani ha hawe nge a naliswa nga vhuada havho. Vho-Mushavhanamadi vho vha vhe phombwe ya munna.

Mafhungo o do vhihfa ula musu we avha Vho-Mushavhanamadi vha vho do pfana na vhasidzanyana, vhana vhe vha vha vhe kha wonoyo murole / gireidi ya vhumalo ngeno vhe kilasini nthihi. Vhananyana vha thoma u zwidivha uri vha khou hadzingana nga murahu ha musu vho tangana henengei mudini wa vhenevho nge vha do vha vhidza vhothe nga murahu ha musu vho kambiwa, hu nga Mugivhela. Nndwa yo do lwiwa lwe havho vhana vha bvisana na malofha lwe vhanwe vha fhedzisela vhe vhuongeloni.

Tshiphiri tsha mbo di vha tsho bveta khagala. Sibadela vho do toda u divha uri ndi mini tsho vhangaho idzo dzi pifiriri.

Mudededzi a wana ayo mafhungo o mu kela matari. Thodisiso dzo do itwa dza bvededza mvelelo dzi si dza vhudi nge Vho-Mushavhanamadi vha sala vhe mashikani mahulwane nga maanda. Vho vha vho no tou tangana thoho nga ayo mafhungo.

Zwo do kwama masia othe, vhabebi, muhasho wa pfunzo, komiti ya khorombusi ya tshikolo na mapholisani zwo swika Madzulo manzhi o do itwa hu u lingedza u tandulula ayo mafhungo. Vho-Mushavhanamadi ndi vhe nga u dada vha vho sokou shavha-shavha na mushumoni vha si tsha lu vhea nge vha vha vho dzielwa. Ha, nangoho naho wa i viela bakoni mahunguvhu a do i vhona. Tsho phulea tshitshimbili tsha Vho-Mushavhanamadi. Mapholisa o do vha wana a vha fara. Vho do fhelela **thumbuni ya lukhohe**. Ha mbo di vha u fhelelwa nga mushumo ha mudededzi Vho-Mushavhanamadi. Ngei kha vha la vhagudiswa vho do itwa ndingo dza u tola dwadze leneli lihulwane la HIV/ Aids, ha wanululwa zwauri khuvhani vho kavhiwa. "Ha nangoho zwa nnda ha mavu a zwi fheli nahone shango heli lo hwala lo inga."

TSHIVENDA LUAMBO LWA DAMUNI GIREIDI YA NTHA (Bammbiri la u ranga)	119-1/1 L	4
--	------------------	----------

- 1.1 Neani ayo mafhungo thoho yo teaho. (1)
- 1.2 Ndi ngani Mavisi o sokou fhumula a songo bula vhuada ha Vho-Mushavhanamadi na mathomoni? (1)
- 1.3 Vho-Mushavhanamadi vho vha vhe mudededzi wa mikhwa –de? (1)
- 1.4 Bulani / neani thero mbili dze Vho-Mushavhanamadi vha vha vha tshi konesa u dzi funza. (2)
- 1.5 Nwalani dzina la tshikolo tshe avho Vho-Mushavhanamadi vha vha vha tshi funza khatsho. (1)
- 1.6 Mushumo muhulwane wa mudededzi ndi wa mini? (1)
- 1.7 Ni vhona u nga avho mudededzi zwe vha vha vha tshi tshilisa zwone zwi a bvelela na vhutshiloni? Talutshedzani uri ndi ngani ni tshi ralo. (1)
- 1.8 Vho-Mushavhanamadi vho vha vha tshi fhulufhedzea naa? (1)
- 1.9 Uyo mushumo wa u tambudzwa ha vhagudiswa nga Vho-Mushavhanamadi wo itwa lungana khavho? (1)
- 1.10 HIV/Aids ndi vhulwadze-de? (1)
- 1.11 Vho-Mushavhanamadi vho ita zwithu vho dzumbama. Topolani murero une wa amba izwo u re afho mafhungoni (1)
- 1.12 Bulani masia mana o kwameaho nga murahu ha u wanululwa ha mulandu wa Vho-Mushavhanamadi. (4)
- 1.13 Ayo mafhungo / vhuada ha Vho-Mushavhanamadi o dzumbululea hani nahone ho ite mini nga murahu ha u dzumbululea ha itsho tshiphiri? (4)
- 1.14 Talutshedzani maipfi / mafurase othe o swifhadzwaho mafhungoni a re afho nthu. (4)
- 1.15 Neani mafhambanyi a maipfi haya:
- (a) Phombwe
- (b) Kundelwa
- (c) Tshipondwa (3)
- 1.16 Nwalani vhudipfi hanu nga ha ayo mafhungo e na vhala (3)

GUMOFULU LA KHETHEKANYO YA A: [30]

**KHETHEKANYO YA B
SAMARI / MANWELEDZO**

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u ita manweledzo / samari nga maipfi a sa fhiriho futhanurathi (60) nahone a songo vha fhasi ha fuina (40):

Shango la Venda lo tangwa nga dzingu la Transvaal li wanalaho Afrika Tshipembe. Nga vhubvaduvha, lo ita masakha na Vhugalaphukha ha Boulo ngeno nga Tshipembe huna Gazankulu. Nga devhula halo hu wanala shango la Zimbabwe.

Naho Venda hu sa tou vha na dorobo khulwane, ano maduvha dorobo dzine dza vha hone dzi khou aluwa nga ndila i mangadzaho. Dzenedzi ndi dorobo dza Thohoyandou, Makwarela, Shayandima na Makhado. Dorobo ntswa na dzone dzi khou thomiwa, dzenedzi ndi dza, Mutale, Vuwani, Tshaulu, Tshitale, Masisi na Mufongodi.

Venda ndi shango lo futelelaho kha zwa vhulimi. Mitshelo ya tshaka-tshaka sa manngo, maswiri, miomva, tshienge na mapapawe i a wanala. Fola, tie na mavhele na zwone zwi a tenda Venda.

Venda hu na minerale minzhi, u fana na malasha a wanalaho ngei Tshikondeni na Musina u wanalaho ngei Musina na Hamakuya. Zwi tshi da kha zwikolo, Venda li khou lingedza nga maanda u zwi bveledza. Zwikolo zwa phuraimari na dzisekondari a si u dala hazwo. Magudedzi a Tshisimani, Ramaano, Dzanani na Venda na one a hone. Tshikolo tsha mishumo ya zwanda tsha Finyazwanda na tshone tshi ri a thi sali. Vhala vha todaho u gudela vhuongi, vha nga livha ngei gudedzini la vhuongi Tshilidzini

GUMOFULU LA KHETHEKANYO YA B: [10]

**KHETHEKANYO YA C
PHENDALUAMBO**

MBUDZISO 3

Vhalani mafhungo a tevhelako u ri ni kone u fhindula mbudziso dzi re nga fhasi hao:

Musandiwa o **fhelisa** vhuswa hothe. Ndo mu vhudza uri a **vuwele** tsimuni matsheloni. Nwana wawe o vha a tshi khou kukuna **rambo** la ndou. Ndo lata **mukope** la wela fhasi, nda vhona khovhe **tuku** dzi tshi khou li kukuna. Murunwa o vhudza Musundwa uri a tou **dzinga** vhukunda ha mme awe uri a fanelwe. Vha khou ya ha Mashudu ane a dzula na makhulu wawe vha mukalaha. Avho makhulu wawe vha funesa u nwa halwa. Mudini wavho hu na minngo midenya.

TSHIVENDA LUAMBO LWA DAMUNI GIREIDI YA NTHA (Bammbiri la u ranga)	119-1/1 L	6
--	------------------	----------

- 3.1 Khakhululani maipfi o swifhadzwa mafhungoni a re afho nthani a nwale nga Tshivenda tsho tambaho. (5)
- 3.2 Shumisani ipfi lo talelwaho nga fhasi mafhungoni a re afho nthani a nwale mafhungo mararu o fhambanaho ngalo u sumbedza uri li amba zwithu zwiraru zwi sa fani. (3)
- 3.3 Nwalani mafhambanyi a maipfi haya a no wanala afho mafhungoni: Ni dovhe ni a nwale e kha mafhungo a pfalaho:
- 3.3.1 Mukalaha (1)
- 3.3.2 Midenya (1)
- [10]

MBUDZISO 4

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni kone u fhindula mbudziso dzi re nga fhasi hayo:

Maluta u tou vha shomo. O tuwa na muduhulu wawe vhengeleni. Vhe ndilani vha vhona munna wa khombe a tshi khou ya halwani. Lufuno a mbo di mu huwelela uri a ime vha mu vhudzise hune vhengele la vha hone. Vha vhona vhatukana vha tshi khou rea liivhathavha dakani la henefho dzumbathoho. Vho-Maemu vha humbela u thukhulelwa nama ya hore. Vhanna vha swika-vho henefho vha losha vha ri **ndaa!** Vhuhwavho havho ndi vhuhulu. **Tshukhwi!** Vhulenda vhu re na avho vhanna vhuhulu. **Ahaa!** Avha ndi vhone munna vhane nda vha thompha nga nthani ha mikhwa yavho.

- 4.1 Vhumbani mafhungo anu a pfalaho nga maaravhi o swifhadzwaho afho mafhungoni. Ni songo kopolola ayo mafhungo o newaho, nwalani anu. (3)
- 4.2 Nwalani thalutshedzo dza maipfi o talelwaho nga fhasi mafhungoni a re afho nthani. (3)
- 4.3 Mafhungoni a re afho nthani hu na madzinambumbano. Nwalani ayo madzinambumbano mafhungoni anu a pfalaho, ni songo kopolola ayo o newaho. (4)
- [10]

MBUDZISO 5

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni kone u fhindula mbudziso dzi re nga fhasi hayo:

Lutendo o **lavhelesa** Mulisa Hamakuya. Vha tshi swika vho wana makhulu vho **edela** nthani ha thovho ngauri vha khou vhaaisala. Lutendo na Lufuno vha dzula shangoni la Tshivhilwi line la vha tsini na shango la Hamatsika. Henefho shangoni lenelo hu na khanga nanzhi dzi no kavha kha miri. Nangoho tshisima tsha phanda tshi vhulaisa muthu dora. Henefha hune Lufuno a vho funa e kha murele wa phanda ngeno e kha wa murahu. Musandiwa o rwiwa nga Rofhiwa nwana mutukutuku, matsiko muhoha muhulu a u na nama.

TSHIVENDA LUAMBO LWA DAMUNI GIREIDI YA NTHA (Bambiri la u ranga)	119-1/1 L	7
---	------------------	----------

- 5.1 Nwalani mabulazwithi a maipfi o swifhadzwaho mafhungoni are afho nthani dovhe ni a shumise mafhungoni anu a pfallaho. Ni songo kopolola ayo mafhungo o newaho, vhumbani anu. (2)
- 5.2 Mafhungoni a re afho, nthani hu na mirero yo shumiswaho. Nwalani thalutshedzo dza iyo mirero mivhili yo shumiswaho afho mafhungoni. (2)
- 5.3 Vhumbani mafhungo anu a pfallaho nga mabulafhethu o talelwaho nga fhasi mafhungoni a re afho nthani. Ni songo kopolola ayo o newaho. No dovhe ni sumbedze zwauri o vhumbwani hani. (6)
- [10]**

MBUDZISO 6

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni kone u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho:

Murendeni u ri a nga tuwa nae arali vha tshi nga tshimbila vha tshi tamba ndilani. Mme awe vho mbo di mu tendela uri a tuwe nae. Thendo o **hunga** mbudzi ya **shavha** dakani. Ene a i sala nga murahu a tshi khou i pandamedza. Fhala ha Ntsundeni hu bikwa nga khulu, henefha hu na vhathu vha vha vho dala nga urala. Mme a Ntsundeni nangoho vho tou hwala khwara nga nthani ha ayo mafhungo. Na ngei mudini wa Vho-Masindi hu na **luvhi** ngauri ho vha **ho dala hu si na na vhupeb ha mare**. Lufuno nangoho **ndi mmbwa**, henefha he a vha a tshi tou vhangani na zwiliwa zwa lufuni. Vho - Maemu vho vho vha vha tshi tou la zwiliwa **sa nguluvhe**.

- 6.1 Nwalani khandeza dza mamudi o talelwaho nga fhasi mafhungoni a re afho nthani. (2)
- 6.2 Nangani mitshila ya maiti kha heyi:
(- olol -, - ulul -, - el-, e-), ni i tume kha ayo maiti o swifhadzwaho mafhungoni a re afho nthani. (2)
- 6.3 Mafhungoni are afho nthani hu na maidioma mavhili. A nwalululeni ni nee na thalutshedzo dzao. (2)
- 6.4 Nwalani madzina a figara dza muambo dzo swifhadzwaho afho mafhungoni. (4)
- [10]**

TSHIVENDA LUAMBO LWA DAMUNI GIREIDI YA NTHA (Bambiri la u ranga)	119-1/1 L	8
---	------------------	----------

MBUDZISO 7

- 7.1 Nwalululani mafhungo a re afho fhasi nga Tshivenda tsho tambaho. Dzhenisani zwiga zwothe zwa u vhala na malederedanzi fhethu ho teaho. Ni dovhe ni khakhulule maipfi othe o khakheaho ni a nwale nga luambo lwo kunaho.

Humbulani o la vhuswa hothe-vho maemu vhari mu litsheni ndi do mu wana ene ari vha do nnyita mini Humbulani na Mashudu vho tuwa na khangweleni mulamboni. Thaima yawe ya mu tevhela. Nwana wa ne awe o ta a tshi lila masiari othe ngeno mani wawe vho lingedza u mu fumudza na u mu kengeledza uri a fhumule. Lufuno ndi komba-komba la Vho-Mudau.

(20)

GUMOFULU LA KHETHEKANYO YA C: [60]

GUMOFULU: 100